Korišćenje veštačke inteligencije za upravljanje održivom tranzicijom u vinogradarstvu (STIV)

MODUL 1: Društvena tranzicija u vinogradarstvu

Ovaj modul ispituje kako izazove, tako i mogućnosti u evropskom vinskom sektoru, razmatrajući probleme jednakosti, održivosti, i inkluzije. Sprovedena je iscrpna analiza implementiranih javnih politika, kao i strukturnih prepreka i konkretnih uspeha. Dodatno, modul teži da sagleda učešće žena, mladih i drugih osetljivih grupa u transformaciji ruralnih sredina.

Pravna napomena

Sufinansirano od strane Evropske unije. Međutim, stavovi i mišljenja izneta u ovom dokumentu isključivo su odgovornost autora i ne odražavaju nužno stavove Evropske unije ili Izvršne agencije za obrazovanje i kulturu (EACEA). Ni Evropska unija ni EACEA ne mogu snositi odgovornost za njih.

Datum: 20/02/2026

STIV konzorcijum

Co-funded by the European Union

Еразмус+
Обогаћује животе, шири видике.

Sadržaj

1. Rodna ravnopravnost u vinskom sektoru..... 3
1.1. Trenutna situacija žena u vinogradarstvu..... 4
1.2. Strukturne i kulturne prepreke za pristup rukovodećim pozicijama..... 5
1.3. Politike i strategije za rodnu ravnopravnost u ruralnim područjima..... 7
1.4. Primeri uspešnog ženskog liderstva u vinskom sektoru..... 8
2. Uključivanje mladih u vinogradarstvo..... 10
2.1. Problemi generacijske obnove u ruralnim područjima..... 11
2.2 Programi obuke i preduzetništva za mlade u poljoprivredi..... 12
2.3 Novi profesionalni profili u vinskom sektoru.....13
3. Održivi i inkluzivni ruralni razvoj..... 14
3.1 Uloga vinskog sektora u revitalizaciji ruralnog okruženja..... 15
3.2 Zadrugarstvo i socijalna ekonomija u vinogradarskim područjima..... 17
3.3 Integracija migranata i osoba u riziku od socijalne isključenosti u vinogradarstvu.. 18
4. Evropske i nacionalne politike za ruralnu inkluziju..... 19
4.1 Evropska strategija ruralnog razvoja i Zeleni dogovor.....20
4.2 Planovi ravnopravnosti u poljoprivrednom okruženju..... 21
4.3 Evropski fondovi za inkluziju, ravnopravnost i ruralni razvoj.....22
5. Dobrobit zaposlenih i kvalitet rada..... 24
5.1 Dobrobit zaposlenih kao strukturna komponenta ruralne održivosti.....24
5.2 Uslovi rada i profesionalni rizici u vinogradarstvu.....25
5.3 Psihosocijalna dobrobit i digitalna transformacija.....26
Reference.....27
Aneks I – Pitanja za proveru znanja..... 28

1. Rodna ravnopravnost u vinskom sektoru

U vinskom sektoru, rodna ravnopravnost predstavlja ključni element – neophodan za istinski održiv i inkluzivan razvoj. Istorijski posmatrano, žene su imale važnu ulogu u poljoprivredi, proizvodnji vina i ruralnom životu uopšte. Ipak, njihov uticaj je često bio potcenjen, naročito kada je reč o donošenju odluka i upravljačkim strukturama.Danas primećujemo sve veći broj žena na tehničkim, administrativnim i rukovodećim pozicijama u vinarijama, zadrugama i poljoprivrednim organizacijama. Ipak, i dalje postoje značajne razlike i prepreke.Podsticanje rodne ravnopravnosti u ovom sektoru nije samo pitanje društvene pravde- ono je i važan faktor za razvoj ruralnih sredina, inovacije u poslovanju i dugoročnu održivost vinogradarstva.

Detaljnije ćemo sagledati savremeni položaj žena u ovom sektoru, analizirajući prepreke koje otežavaju njihov napredak ka pozicijama odlučivanja. Razmotrićemo i političke inicijative koje podstiču ravnopravnost u ruralnim sredinama, kao i istaknute primere koji pokazuju transformativnu snagu ženskog liderstva u vinskoj industriji.

1.1. Trenutna situacija žena u vinogradarstvu

Žene čine značajan deo radne snage u evropskoj vinskoj industriji. Učestvuju u berbi, punjenju, administraciji, marketingu i radu sa kupcima. Prema statistici Evropske unije, žene čine oko 42% ukupne poljoprivredne radne snage, ali upravljaju sa svega oko 30% gazdinstava (European CAP Network, 2023). Slična situacija je i u vinskom sektoru, iako dominiraju u operativnim i pomoćnim poslovima, njihovo učešće u upravljanju, tehničkom vođenju, vlasništvu nad vinskim kompanijama i organima odlučivanja i dalje je iznenađujuće nisko (European Parliament, 2021).

Nedovoljna zastupljenost u pozicijama odlučivanja ima značajan uticaj kako na raspodelu ekonomske moći, tako i na mogućnost žena da utiču na politike i strategije u vinskom sektoru. Na primer, istraživanje sprovedeno u Italiji pokazalo je da, iako žene vode oko 28% vinarija, njihova zastupljenost u regulatornim savetima oznaka porekla ostaje veoma niska i iznosi manje od 10% (Montemaggio, 2022). Slično tome, u Španiji samo 10% upravljačkih pozicija u vinarijama ili regulatornim telima pripada ženama (MAPA, 2021), što ukazuje na opšti trend širom Evrope: **izraženu segregaciju, kako horizontalnu tako i vertikalnu, u pristupu pozicijama moći unutar vinskog lanca vrednosti.**

Strukturna ograničenja dodatno su pojačana dvostrukim opterećenjem sa kojim se suočavaju mnoge žene u ruralnim sredinama. One često moraju da usklađuju rad u sektoru sa kućnim poslovima, brigom o zavisnim članovima domaćinstva i drugim porodičnim obavezama. Ovaj fenomen, poznat kao „dvostruko prisustvo“, ograničava njihove mogućnosti za pristup specijalizovanoj obuci, mobilnost na tržištu rada i preuzimanje rukovodećih uloga (EIGE, 2022). U proseku, 81% žena i svega 48% muškaraca svakodnevno obavlja poslove nege i brige. Taj procenat raste na 88% kod majki i 64% kod očeva dece mlađe od 18 godina.

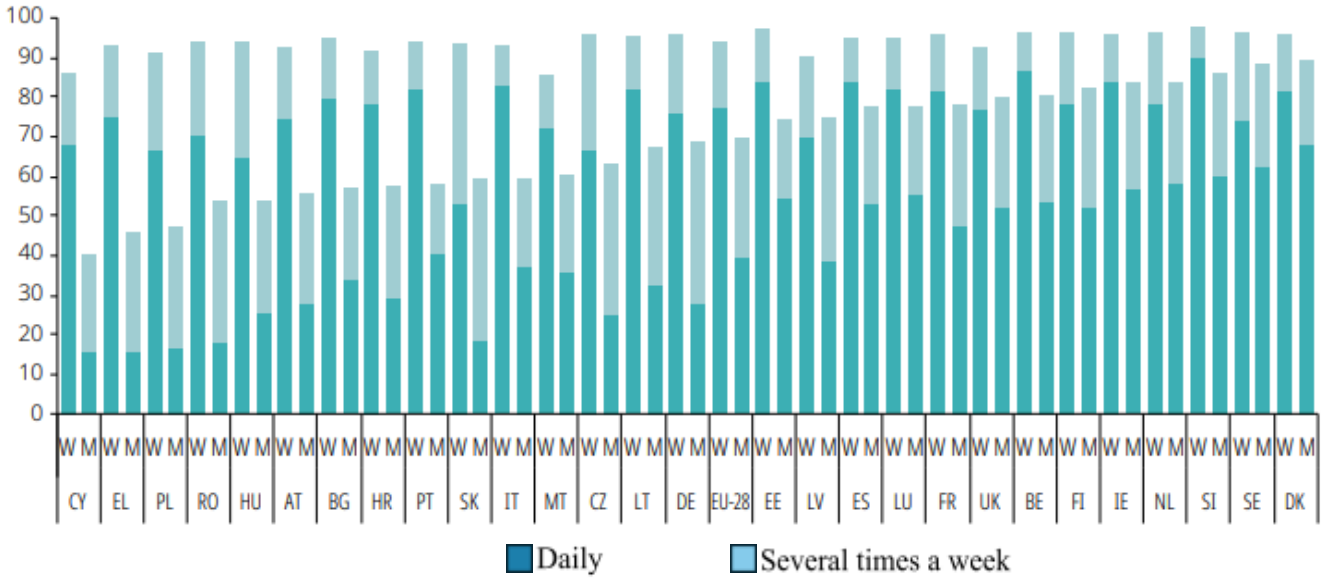

Izvor: Pripremio Evropski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE) na osnovu Šestog evropskog istraživanja o uslovima rada (Eurofound), 2015.

Uprkos ovim preprekama, primećuje se rastući trend ženskog preduzetništva u evropskom vinogradarstvu. Sve više žena preuzima upravljanje porodičnim vinarijama ili pokreće sopstvene projekte, donoseći inovativne pristupe u oblastima kao što su održivost, organska proizvodnja i internacionalizacija brendova (European Parliament, 2021). Takođe, raste prisustvo žena u profesijama koje su tradicionalno bile dominantno muške, kao što su enologija, agronomsko inženjerstvo ili istraživanja u oblasti vina. Primer za to je Francuska, gde je procenat žena enologa porastao sa 20% 1990. godine na 35% 2020. godine, čime je dodatno učvršćena njihova uloga u enološkim inovacijama (OIV, 2020).

Proces povećanja vidljivosti ženskog talenta u sektoru podržan je kroz kolektivne inicijative i mreže podrške. Na evropskom nivou, Nacionalna ruralna mreža i programi Evropske komisije podstiču edukaciju i liderstvo žena u ruralnim sredinama, obezbeđujući prostor za umrežavanje i razvoj preduzetništva (European CAP Network, 2023). Paralelno s tim, međunarodni projekti poput “Women in Wine Expo “ili” The Women of the Vine & Spirits Foundation” doprinose stvaranju globalne zajednice koja promoviše rodnu ravnopravnost u industriji.

Na kraju, iako žene predstavljaju jedan od ključnih stubova radne snage u vinskom sektoru, jaz u pristupu vlasništvu, upravljanju i donošenju odluka i dalje je značajan u Evropi. Njegovo smanjenje zahteva koordinisane napore kroz javne politike sa rodnom perspektivom, reforme u upravljačkim strukturama vinskog sektora i kulturne promene koje u potpunosti prepoznaju doprinos žena na svim nivoima lanca proizvodnje vina.

1.2. Strukturne i kulturne prepreke za pristup rukovodećim pozicijama

Pristup žena rukovodećim pozicijama u evropskom vinskom sektoru i dalje je obeležen značajnim rodnim nejednakostima, koje su rezultat kombinacije strukturnih, institucionalnih i kulturnih faktora. Iako žene čine značajan deo radne snage u poljoprivredi Evropske unije, njihov udeo se znatno smanjuje kada se posmatraju upravljačke pozicije u vinogradarskim gazdinstvima, regulatornim telima ili na visokim tehničkim funkcijama. Prema Evropskom parlamentu (2021), ova situacija odražava jasnu vertikalnu segregaciju, gde žene aktivno učestvuju na osnovnim nivoima proizvodnog sistema, ali imaju znatno manje mogućnosti da dođu do rukovodećih pozicija.

Među najznačajnijim strukturnim preprekama ističe se nedostatak pravnog i profesionalnog priznanja. U mnogim slučajevima, žene u poljoprivredi obavljaju svoj rad u statusu „porodične pomoći“, što im onemogućava da budu prepoznate kao punopravne poljoprivredne radnice. Ovakav položaj ograničava njihov pristup kreditima, podsticajima iz Zajedničke poljoprivredne politike (CAP), programima obuke i vlasništvu nad zemljištem, dovodeći ih u zavisan položaj u odnosu na druge članove domaćinstva (European Parliament, 2021).Na institucionalnom nivou, niska zastupljenost žena u upravljačkim telima vinskog sektora i menadžmentu vinarija predstavlja dodatnu prepreku, jer ograničava njihovu mogućnost da utiču na kreiranje politika, strateški razvoj sektora i raspodelu resursa (European CAP Network, 2023). Prema podacima iz 2016. godine (Figura 2), žene su činile oko 45% ukupne radne snage, ali samo oko 35% zaposlenih u poljoprivrednom sektoru Evropske unije.

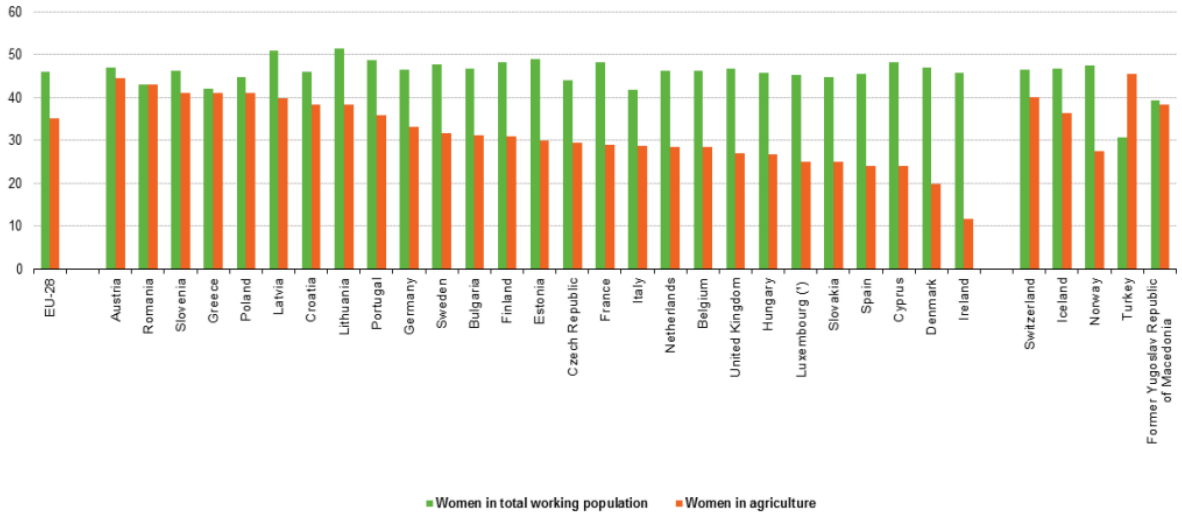

Figura 2. Žene u ukupnoj radnoj populaciji i u poljoprivredi, 2016. Izvor: Eurostat

Kulturne prepreke takođe imaju presudnu ulogu. Vinogradarstvo i svet vina i dalje se prenose kroz snažno maskulinizovan narativ, koji liderstvo i tehničko znanje povezuje sa muškarcima, dok žene svodi na sporedne uloge vezane za marketing, promociju ili administrativne poslove. Ovakva simbolička slika ograničava vidljivost ženskih uzora i otežava novim generacijama žena da prepoznaju ovaj sektor kao prostor u kome mogu da razvijaju svoju profesionalnu karijeru. Pored toga, tradicionalni model porodičnog gazdinstva često ograničava uključivanje žena koje ne potiču iz vinskih porodica ili imaju netipične karijerne puteve, čime se održavaju zatvorene strukture koje podstiču isključenost.

Uticaj ovih prepreka ogleda se u nedovoljnoj zastupljenosti žena na rukovodećim pozicijama, što direktno utiče na raspodelu ekonomske moći, kapacitet za inovacije i pravac razvoja sektorskih politika. Isključenost žena iz procesa donošenja odluka ne ograničava samo njihov profesionalni razvoj, već uskraćuje vinskom sektoru raznovrsne perspektive koje bi mogle doprineti njegovoj modernizaciji i održivosti.

Prevazilaženje ovih ograničenja zahteva sveobuhvatan pristup koji objedinjuje javne politike sa rodnom perspektivom, reforme u upravljačkim strukturama vinskog sektora i duboke kulturne promene. U tom smislu, neophodno je unaprediti primenu zajedničkog vlasništva nad gazdinstvima, obezbediti ravnopravan pristup obukama i finansiranju, kao i promovisati kampanje vidljivosti koje prepoznaju ulogu žena u svim fazama vinskog lanca. Istovremeno, inicijative poput Nacionalne ruralne mreže, programa Evropske komisije za žene u ruralnim područjima, kao i međunarodne mreže poput “Women in Wine Expo”, doprinose stvaranju prostora za međusobnu podršku i veću vidljivost, iako je njihov domet i dalje ograničen u odnosu na obim postojećih strukturnih nejednakosti (European CAP Network, 2023; EIGE, 2022).

1.3. Politike i strategije za rodnu ravnopravnost u ruralnim područjima

U poslednjim godinama, Evropska unija je rodnu ravnopravnost u ruralnim područjima postavila kao horizontalni prioritet u okviru svojih razvojnih politika. Evropska strategija za rodnu ravnopravnost 2020–2025 definiše konkretne ciljeve za

smanjenje rodnih razlika u zapošljavanju, preduzetništvu i donošenju odluka u ključnim sektorima kao što su poljoprivreda i prehrambena industrija (European Commission, 2020). Takođe, nova Zajednička poljoprivredna politika (CAP) za period 2023–2027 po prvi put uključuje rodnu perspektivu kao horizontalni kriterijum, promovišući posebne mere podrške ženama u ruralnim sredinama - kako poljoprivrednicama tako i preduzetnicama - kao i davanje prioriteta projektima koje vode žene prilikom dodele finansijske pomoći i sredstava (European CAP Network, 2023).

Figura 3. Strategija rodne ravnopravnosti 2020–2025.

Evropski zeleni dogovor (European Green Deal), zajedno sa strategijom „Od njive do trpeze“ (From Farm to Fork), takođe uključuje jednakost kao princip društvene održivosti, podstičući inkluzivnije modele poljoprivredne proizvodnje. U okviru ovog pristupa, više država članica razvilo je nacionalne i regionalne planove za rodnu ravnopravnost u ruralnim područjima, koji kombinuju stručnu obuku sa digitalizacijom, unapređuju pristup proizvodnim resursima i podstiču usklađivanje poslovnog i privatnog života.Ovi programi posebno promovišu inicijative povezane sa agroekologijom, tehnološkim inovacijama, održivim turizmom i razvojem mreža žena preduzetnica (European Parliament, 2021).

Pored toga, uspostavljeni su evropski opservatorijumi i platforme za rodnu ravnopravnost u ruralnim područjima, sa ciljem prikupljanja podataka, isticanja dobrih praksi i podsticanja razmene iskustava između regiona. Evropska mreža za ruralni razvoj (ENRD) posebno se izdvaja svojim radom na promovisanju rodne perspektive u programima ruralnog razvoja i povezivanju saradničkih projekata između različitih teritorija (European CAP Network, 2023).

U ovom procesu ključnu ulogu imaju i društvene i udružene organizacije. Organizacije poput Federacije udruženja ruralnih žena (FADEMUR) u Španiji, “Femmes de Vin” u Francuskoj ili “Le Donne del Vino “ u Italiji doprinose edukaciji, podizanju svesti i zaštiti prava žena u ruralnim sredinama. One kontinuirano ukazuju na potrebu za profesionalnim priznanjem žena u poljoprivredi, boljim pristupom uslugama nege u ruralnim područjima, kao i borbom protiv rodno zasnovanog nasilja u sredinama sa slabijom institucionalnom podrškom (EIGE, 2022).

U celini posmatrano, evropske politike i strategije usmerene su ka strukturnim promenama koje ne teže samo obezbeđivanju jednakih mogućnosti za žene u ruralnim sredinama, već i iskorišćavanju njihove ključne uloge u ekološkoj tranziciji, poljoprivrednim inovacijama i teritorijalnoj koheziji. Ipak, napredak nije ujednačen među državama i regionima, pa efikasna primena rodne perspektive u okviru “Zajedničke poljoprivredne politike” i ruralnog razvoja i dalje predstavlja jedan od glavnih izazova.

1.4. Primeri uspešnog ženskog liderstva u vinskom sektoru

Uprkos preprekama, sve je više primera žena koje vode inovativne projekte u vinskom sektoru. Ovi slučajevi predstavljaju inspirativne primere i pokazuju potencijal ženskog liderstva da transformiše agrarni i ruralni model.

U regionima kao što su La Rioha, Priorat, Rueda ili Jumilja, nalazimo vinarije kojima upravljaju žene posvećene kvalitetu, održivosti i lokalnom identitetu. Mnoge od njih uvele su precizne tehnologije, procese organske sertifikacije i marketinške strategije zasnovane na ličnom pripovedanju i doživljajnom vinskom turizmu. Njihovo upravljanje se često izdvaja po većem stepenu društvene uključenosti, saradnji sa okruženjem, boljem balansu između poslovnog i privatnog života i participativnom načinu vođenja.

Primeri poput Almudene Alberke (prve “Master of Wine” u Španiji), Ane Karazo iz regiona Ribera del Duero ili članica kolektiva “Women Winemakers” pokazuju da ženski talenat menja percepciju vina u pravcu veće raznovrsnosti, održivosti i savremenosti. U zadrugarskom sektoru takođe postoje primeri žena na pozicijama predsednica, tehničkih stručnjaka i direktorki koje uvode promene u unutrašnjoj organizaciji, radnim odnosima i spoljašnjem nastupu.

Širenje i promovisanje ovakvih primera ne doprinosi samo stvaranju uzora, već i ukazuje na raznovrsnost mogućih modela u vinskom sektoru i jača zajedničku težnju ka pravednijem, ravnopravnijem i inkluzivnijem okruženju.

Figura 4. Ženske platforme u vinskom sektoru u Evropi.

2. Uključivanje mladih u vinogradarstvo

Aktivno učešće mladih u vinskom sektoru od ključnog je značaja za obezbeđivanje generacijske obnove, modernizaciju gazdinstava, uvođenje inovativnih tehnologija i opstanak ruralnih područja. Međutim, položaj mladih u ruralnim sredinama prati niz strukturnih izazova koji otežavaju njihovo zadržavanje i pristup prilikama u poljoprivrednom sektoru.

Generacijska obnova u vinogradarstvu ne podrazumeva samo prenos vlasništva ili upravljanja gazdinstvima, već i kulturnu promenu ka inkluzivnijim, održivijim i raznovrsnijim modelima. Uključivanje mladih predstavlja dinamičan faktor za ruralne zajednice, jer donosi nove ideje, digitalne veštine, savremene poslovne pristupe i veću osetljivost prema ekološkoj i društvenoj održivosti. Ova celina detaljno analizira problem generacijske obnove, politike i programe usmerene na obrazovanje i preduzetništvo mladih, kao i pojavu novih profesionalnih profila koji transformišu vinogradarstvo.

2.1. Problemi generacijske obnove u ruralnim područjima

Starenje ruralnog stanovništva predstavlja jedan od glavnih izazova za poljoprivredno okruženje u Evropi. Prema podacima Eurostata (2020), samo 6,5% poljoprivrednika u Evropskoj uniji ima manje od 35 godina, dok je više od polovine starije od 55 godina.

Extracted on 25 August 2025

	European Union	Euro area
Farms (Number)	**9 067 300** (2020)	**N/A**
Young farm managers (less than 35 years) (percentage of all farm managers)	**6.5%** (2020)	**N/A**
Older farm managers (55+ years) (percentage of all farm managers)	**57.6%** (2020)	**N/A**

Figura 5. Raspodela poljoprivrednika prema starosnoj strukturi u Evropi, 2020. Izvor: Eurostat

Ovaj fenomen je posebno izražen u vinskim regionima južne Evrope. U zemljama poput Italije, Portugala i Grčke, dominantnost starijih porodičnih struktura i niska profitabilnost malih gazdinstava otežavaju mladima ulazak u poljoprivredu. U Francuskoj, vinske regije poput Langedok-Rusijona zabeležile su pad od skoro 30% u broju vinogradara mlađih od 35 godina u poslednjoj deceniji (European Parliament, 2021).

Uzroci ovog nedostatka generacijske obnove su brojni. Među njima su ograničen pristup zemljištu, teškoće u obezbeđivanju početnog kapitala, birokratske prepreke prilikom prenosa gazdinstava, niska profitabilnost u prvim godinama rada, nedostatak poljoprivrednog obrazovanja prilagođenog savremenim zahtevima sektora, kao i sve veća klimatska neizvesnost koja ugrožava proizvodnju (European Commission, 2020). Ovim faktorima treba dodati i strukturne probleme poput koncentracije zemljišta u rukama velikih gazdinstava, trajne maskulinizacije sela i nepovezanosti obrazovnog sistema sa realnim potrebama vinogradarstva.

Neke evropske zemlje već su počele da uvode inicijative za podsticanje generacijske obnove. U Austriji, program „Zukunft Weinbau“ promoviše planski prenos porodičnih vinarija kroz poreske olakšice, pravnu podršku i mentorski rad. Takođe, prekogranični projekat „VINeIN“ između Italije i Slovenije podstiče stručnu obuku mladih vinogradara i olakšava međugeneracijsku podršku pri prenosu gazdinstava (European CAP Network, 2023). Pored toga, nova Zajednička poljoprivredna politika (CAP) 2023–2027 dodatno je ojačala podršku mladim poljoprivrednicima, uključujući posebne mere za pokretanje gazdinstava, kao i unapređenje pristupa finansiranju i tehnološkim inovacijama (European Commission, 2020).

Sa sociokulturnog aspekta, generacijska obnova suočava se sa dodatnim preprekama. Mnogi mladi koji zbog nedostatka prilika odlaze u gradove veoma teško se vraćaju u

ruralne sredine. Gubitak veze sa zemljom, ograničen pristup osnovnim uslugama kao što su prevoz, zdravstvo ili digitalna povezanost, kao i nedostatak mladih uzora u sektoru, dodatno produbljuju problem depopulacije (EIGE, 2022). U tom smislu, obezbeđivanje generacijske obnove nije samo pitanje održivosti proizvodnje, već i ključni faktor za demografsku vitalnost, društvenu koheziju i budućnost evropskih ruralnih zajednica.

2.2 Programi obuke i preduzetništva za mlade u poljoprivredi

Nova Zajednička poljoprivredna politika (CAP) za period 2023–2027 obezbeđuje posebnu podršku mladim poljoprivrednicima širom Evropske unije, uključujući dodatnu finansijsku podršku za prihod, početna sredstva za pokretanje gazdinstva i povlašćen pristup merama ruralnog razvoja. Ove mere imaju za cilj podsticanje osnivanja novih gazdinstava i unapređenje tehnološke i organizacione modernizacije evropskog sela.

U Francuskoj, program „Installation Jeunes Agriculteurs“ nudi do 70.000 evra pomoći za nove poljoprivrednike mlađe od 40 godina, uključujući i vinogradare, uz obaveznu obuku, tehničku podršku i poslovno savetovanje. U Italiji, region Pijemont razvija projekat „Giovani in Vigna“, koji finansira mlade preduzetnike u vinskom sektoru kroz ulaganja u ekološku opremu, digitalni marketing i vinski turizam.

Takođe je značajan LEADER program u više evropskih zemalja, koji usmerava sredstva EU ka projektima koje vode mladi iz ruralnih sredina. U Nemačkoj, pojedini regioni poput Palatinata i Frankonije iskoristili su ova sredstva za osnivanje poslovnih inkubatora u vinskom sektoru kojima upravljaju omladinske zadruge. U Portugalu, region Alentežo pokrenuo je platformu „Vitivinicultura Jovem“, koja nudi digitalne resurse, pravnu podršku i pristup distributivnim mrežama za nove proizvođače vina.

Segment obrazovanja dodatno je unapređen kroz poljoprivredne škole i evropske univerzitete. Univerzitet Hochschule Geisenheim u Nemačkoj nudi osnovne i master studije iz vinogradarstva i enologije, koje obuhvataju održivost, tehnološke inovacije i upravljanje poslovanjem. Programi Erasmus+, poput „WineLab“, podstiču razmenu znanja i međunarodnu saradnju između mladih vinogradara iz različitih zemalja.

Figura 6. WineLab Program.

Ove inicijative, povezane sa međugeneracijskim mentorskim programima i tehničkom podrškom, omogućavaju mladima ne samo pristup proizvodnim resursima, već i razvoj prilagodljivih veština i mreža saradnje, kako bi osigurali održivost svojih projekata.

2.3 Novi profesionalni profili u vinskom sektoru

Transformacija evropskog vinskog sektora dovodi do pojave novih profesionalnih profila koji kombinuju znanja iz oblasti tehnologije, održivosti, digitalne komunikacije i cirkularne ekonomije. Ovaj proces predstavlja odgovor na globalne izazove kao što su klimatske promene, digitalizacija, rastuća potražnja za održivim proizvodima i potreba za povezivanjem sa sve zahtevnijim i raznovrsnijim potrošačima. U ovakvom okruženju, mladi imaju ključnu ulogu zahvaljujući svojoj sposobnosti za inovacije, poznavanju digitalnih alata i otvorenosti ka globalnim znanjima i tržišnim mrežama (European Commission, 2020).

Uvođenje tehnoloških profila predstavlja jedan od najizraženijih trendova. U severnoevropskim zemljama poput Danske, nove vinarije kao što je" Vexebo Vin" uključile su stručnjake za preciznu poljoprivredu, koji su sposobni da upravljaju vinogradima u nepovoljnim vremenskim uslovima koristeći senzore, analizu podataka i digitalne platforme za upravljanje poljoprivredom. Slično tome, u Mađarskoj, inovacioni centar za vino u Tokaju sarađuje sa lokalnim univerzitetima kako bi obučavao mlade stručnjake u oblasti enološke biotehnologije i mikrobiologije primenjene u proizvodnji vina, sa ciljem modernizacije procesa fermentacije i kontrole kvaliteta (European CAP Network, 2023).

Istovremeno, zemlje poput Francuske i Nemačke prednjače u uvođenju profila povezanih sa digitalnim vinskim turizmom i ruralnom komunikacijom. Vinarije u regionima kao što su Bordo, Alzas i Rajngau angažovale su menadžere ruralnih zajednica, kreatore doživljajnih vinskih iskustava i brend menadžere usmerene ka međunarodnim tržištima. Ovi novi stručnjaci doprinose boljem pozicioniranju vinarija u digitalnom okruženju, diverzifikaciji prihoda kroz iskustveni turizam i jačanju kulturnog identiteta evropskog vina (European Parliament, 2021).

Takođe, pojavljuju se inicijative mladih usmerene ka regenerativnom vinogradarstvu, agroekologiji i organskoj proizvodnji. Inspirativan primer je belgijski kolektiv „Jeunes Vignerons Écologiques“, koji promoviše urbane mikro-vinograde, direktnu prodaju potrošačima i korišćenje sorti otpornijih na klimatske promene. Ovi primeri pokazuju da savremeni evropski vinogradar nije samo proizvođač vina, već i kulturni, inovativni i društveni akter koji stvara pozitivan uticaj na svoje okruženje (EIGE, 2022).

Raznovrsnost novih profesionalnih profila u vinskom sektoru proširuje mogućnosti zapošljavanja i menja tradicionalnu ulogu vinogradara, zahtevajući nove veštine i interdisciplinarni pristup. U tom kontekstu, javne politike treba da se prilagode ovim promenama kroz prepoznavanje i podsticanje novih kompetencija, podršku specijalizovanom obrazovanju i razvoj preduzetničkih ekosistema koji omogućavaju mladima da predvode transformaciju sektora. Evropski programi poput “Erasmus+ Agrifood”, fondova za inovacije u okviru CAP-a i digitalnih ruralnih hubova predstavljaju ključne alate za podršku ovim procesima (European Commission, 2020; European CAP Network, 2023).

3. Održivi i inkluzivni ruralni razvoj

Održivi i inkluzivni ruralni razvoj postao je strateški prioritet Evropske unije, sa ciljem jačanja otpornosti, raznovrsnosti i dugoročne održivosti ruralnih područja. U tom kontekstu, vinogradarstvo, kao delatnost sa visokom dodatom vrednošću i snažnim vezama sa teritorijom, može imati ključnu ulogu u revitalizaciji evropskih sela. Međutim, da bi ovaj doprinos bio zaista transformativan, neophodno je razvijati modele proizvodnje i upravljanja koji uključuju sve društvene aktere, podstiču teritorijalnu koheziju i poštuju ekološke granice životne sredine (European Commission, 2021).

U ovom okviru mogu se izdvojiti tri ključne dimenzije:

1. **Uloga vinograda u teritorijalnoj revitalizaciji:**
   Vinogradarstvo ne stvara samo direktna radna mesta u poljoprivredi, već podstiče i razvoj pratećih delatnosti kao što su ugostiteljstvo, vinski turizam, gastronomija i lokalni zanati. U regionima poput La Riohe u Španiji, Alzasa u Francuskoj ili Alenteža u Portugalu, vinogradi su doprineli zadržavanju stanovništva i privlačenju održivog turizma, jačajući kulturni identitet i društvenu povezanost zajednice.
2. **Značaj zadrugarstva i socijalne ekonomije:**
   Vinske zadruge predstavljaju jedan od glavnih pokretača ruralne ekonomije u Evropi, jer omogućavaju malim proizvođačima pristup domaćim i međunarodnim tržištima. U zemljama poput Italije, više od 50% proizvodnje vina organizovano je kroz zadruge, što doprinosi pravednijoj raspodeli dobiti, ekonomskoj stabilnosti i zajedničkim inovacijama (EIGE, 2022). Ovaj model je u skladu sa principima socijalne ekonomije, jer povezuje ekonomske ciljeve sa održivošću i društvenom ravnopravnošću.

3. **Integracija migranata i ugroženih grupa:**
   Vinogradarstvo, kao radno intenzivna delatnost u određenim periodima godine, postalo je značajan izvor zaposlenja za migrante i ranjive društvene grupe. Programi u Nemačkoj i Francuskoj imaju za cilj unapređenje uslova rada tokom berbe, obezbeđivanje socijalne zaštite i podsticanje društvene inkluzije sezonskih radnika (European Parliament, 2021). Istovremeno, inicijative poput „Vinclusión“ u Španiji ili projekti socijalne poljoprivrede u Italiji pokazuju da vinogradarstvo može biti snažan alat za radnu i društvenu integraciju, uključujući osobe sa invaliditetom, mlade u riziku od socijalne isključenosti i migrante u lanac proizvodnje vina.

3.1 Uloga vinskog sektora u revitalizaciji ruralnog okruženja

Vinogradarstvo ima snažan uticaj na ekonomiju, kulturu i pejzaž ruralnih područja Evrope. U regionima kao što su Duro u Portugalu, Vale u Švajcarskoj ili Priorat u Kataloniji, vinogradi ne samo da stvaraju radna mesta i ekonomsku vrednost, već i oblikuju teritorijalno nasleđe, jačaju kulturni identitet i podstiču razvoj pratećih delatnosti kao što su vinski turizam, gastronomija i lokalni zanati (European Parliament, 2021). Prisustvo vinograda takođe doprinosi očuvanju ravnoteže stanovništva u područjima pogođenim depopulacijom, čime se potvrđuje njihova strateška uloga u društvenoj i teritorijalnoj koheziji.

Brojna istraživanja pokazuju da održavanje vinograda usporava depopulaciju, povećava prihode u poljoprivredi i stvara multiplikativne efekte u povezanim sektorima. Karakterističan primer je francuska regija Šampanj, gde se procenjuje da na jedno direktno radno mesto u vinogradarstvu dolaze čak tri indirektna radna mesta u transportu, ugostiteljstvu i uslugama vezanim za vino (Comité Champagne, 2022). Slično tome, u Austriji je razvoj vinskog turizma u dolini Vahau pokrenuo razvoj čitavih sela, unapredio ruralnu infrastrukturu, osnovne usluge i digitalnu povezanost, što je doprinelo zadržavanju mladih i razvoju lokalnog preduzetništva (European CAP Network, 2023). Takođe, u Italiji je procvat vinskog turizma u Toskani omogućio revitalizaciju malih ruralnih naselja, stvarajući sinergiju između vinogradarstva, vrhunske gastronomije i umetnosti.

Figura 7. Vožnja kajakom kao deo vinskog turističkog iskustva u dolini Vahau.

Izvor: Manawa.com

Vinogradarstvo takođe ima ključnu ulogu u očuvanju pejzaža i biodiverziteta, podstičući način korišćenja zemljišta koji je usklađen sa prirodnim okruženjem. Međutim, ovaj pozitivan uticaj zavisi od primene održivih praksi. Prelazak ka agroekologiji, organskoj sertifikaciji i integrisanoj proizvodnji omogućava smanjenje negativnih uticaja na životnu sredinu i jačanje veze između potrošača i proizvodnih područja. Inovativne inicijative poput projekta „Life VineAdapt“, koji se sprovodi u Nemačkoj, Francuskoj i Mađarskoj, istražuju vinogradarske prakse otporne na klimatske promene, uključujući korišćenje vegetacionog pokrivača, otpornijih sorti i tehnika očuvanja vode (European Commission, 2021).

Ilustracija 2. Vinograd Clos Apalta (Čile) Izvor: Clos Apalta Residence

Paralelno s tim, vinogradarstvo se sve više integriše u evropske ciljeve zelene tranzicije i cirkularne ekonomije. Vinarije uvode strategije energetske efikasnosti, ponovnu upotrebu nusproizvoda poput komine za proizvodnju biogoriva ili prirodne kozmetike, kao i projekte saradničke ekonomije koji podstiču razvoj malih i srednjih gazdinstava (European CAP Network, 2023). Ove inicijative pozicioniraju vino kao primer kako se tradicionalna poljoprivredna delatnost može transformisati u pokretača održivih inovacija.

Sa kulturnog aspekta, vinogradarstvo predstavlja ključni element nematerijalne baštine Evrope. Vinske regije poput Šampanje (Francuska), Tokaja (Mađarska) ili Doura (Portugal) proglašene su UNESCO svetskom baštinom upravo zbog istorijske povezanosti vinograda, lokalnih zajednica i pejzaža. Ovo međunarodno priznanje dodatno naglašava kulturnu vrednost vina kao dela kolektivnog identiteta i turističkog resursa, ali i podstiče njegovu globalnu promociju.

U tom smislu, evropsko vinogradarstvo ne treba posmatrati isključivo kao poljoprivrednu delatnost visoke dodate vrednosti, već kao multifunkcionalni pokretač koji generiše ekonomsku vrednost, jača društvenu koheziju, čuva kulturno nasleđe i predvodi prelazak ka održivim i inkluzivnim modelima ruralnog razvoja. Njegova uloga je, stoga, strateška ne samo u proizvodnji i izvozu, već i kao garant otpornosti ruralnih područja Evrope na demografske, ekonomske i klimatske izazove 21. veka.

3.2 Zadrugarstvo i socijalna ekonomija u vinogradarskim područjima

Zadrugarstvo predstavlja jedan od najrazvijenijih oblika organizovanja u evropskom vinskom sektoru i ima ključnu ulogu u ekonomskoj i društvenoj održivosti ruralnih područja. Zadružne vinarije omogućavaju malim proizvođačima da udruže resurse, pristupe domaćim i međunarodnim tržištima, razmenjuju tehnička znanja i povećaju svoju pregovaračku moć, čime se smanjuje njihova izloženost cenovnim oscilacijama i krizama potražnje. U zemljama poput Italije i Španije, više od 50% proizvodnje vina dolazi iz zadruga, što jasno pokazuje njihov strukturni značaj u lancu vrednosti (European Parliament, 2021).

Ove organizacije ne samo da jačaju konkurentnost, već imaju i ključnu ulogu u teritorijalnom razvoju. One reinvestiraju dobit u lokalne zajednice, stvaraju stabilna radna mesta i podstiču demokratsko učešće u donošenju odluka, čime doprinose društvenoj koheziji i otpornosti ruralnih područja (European CAP Network, 2023). Primeri poput Caviro u Italiji – najveće vinske zadruge u Evropi - ili Caves Coopératives de Loire u Francuskoj pokazuju sposobnost zadružnog modela da inovira, internacionalizuje poslovanje i istovremeno zadrži snažnu posvećenost ruralnom okruženju i održivosti.

Poslednjih godina pojavljuje se i novi zadružni pokret mladih, sa izraženom ekološkom svešću, usmeren ka održivim, agroekološkim modelima proizvodnje i kratkim lancima snabdevanja. Primeri kao što su “Vignerons d'Estézargues” u Francuskoj ili projekat „The Strains of Change“ (Erasmus+), koji povezuje mlade vinogradare iz Španije i Rumunije, u svoje upravljanje integrišu principe agroekologije, socijalne pravde i rodne ravnopravnosti, odgovarajući na zahteve sve svesnijih evropskih potrošača kada je u pitanju održivost i sledljivost vina (EIGE, 2022).

Pored zadrugarstva, razvijaju se i drugi oblici socijalne ekonomije u vinogradarstvu, poput radničkih kompanija, fondacija ili agroekoloških udruženja, čiji je zajednički cilj stvaranje ekonomske vrednosti uz društveni i ekološki uticaj. Ovi modeli podstiču inkluzivan i solidaran razvoj, jačajući otpornost ruralnih područja na globalne izazove, uključujući klimatske promene, gubitak biodiverziteta i generacijsku obnovu (European Commission, 2020).

U tom smislu, vinske zadruge i inicijative socijalne ekonomije ne treba posmatrati samo kao poslovne alternative, već kao instrumente za strukturnu transformaciju evropskog ruralnog prostora. Njihova sposobnost da objedine međunarodnu konkurentnost sa društvenom inkluzijom i ekološkom održivošću čini ih ključnim stubovima prelaska ka pravednijem i otpornijem poljoprivrednom modelu.

3.3 Integracija migranata i osoba u riziku od socijalne isključenosti u vinogradarstvu

Evropski vinski sektor u velikoj meri zavisi od privremene radne snage, posebno tokom berbe, punjenja i drugih perioda pojačanih aktivnosti. U mnogim regionima ove poslove uglavnom obavljaju migranti, izbeglice ili osobe u stanju socijalne ranjivosti, što vinogradarstvo čini važnim prostorom za rešavanje izazova socio-radne inkluzije u ruralnim područjima. Obezbeđivanje dostojanstvenih uslova rada, pristupa osnovnim pravima i mogućnosti za održivu društvenu mobilnost predstavlja ključni izazov za izgradnju etičnog i društveno odgovornog vinogradarstva (European Parliament, 2021).

U Italiji je fenomen radne migracije u poljoprivredi pokrenuo značajne rasprave o nesigurnim uslovima rada. Organizacije poput “Terra!” ili konzorcijumi kao što je Etika promovišu modele pravednog zapošljavanja koji povezuju proizvodnju vina sa principima društvene odgovornosti i sledljivosti. Ove inicijative nastoje da spreče pojave poput caporalato sistema (nelegalnog posredovanja u zapošljavanju) i omoguće potrošačima da prepoznaju vina proizvedena u etičkim uslovima.

U Francuskoj, projekat „Vigne et Inclusion“, razvijen u regionu Bordoa, predstavlja inovativan primer integracije izbeglica na tržište rada. Program kombinuje obuku iz vinogradarstva, učenje francuskog jezika i kulturnu i profesionalnu integraciju. Ova inicijativa ne samo da pruža mogućnosti zapošljavanja, već i jača društvenu koheziju u ruralnim sredinama kroz podsticanje interkulturalne saradnje.

U Nemačkoj, inicijative poput „Wein mit Würde“ prevazilaze sezonski karakter zapošljavanja i nude stabilna radna mesta u skladištima osobama koje su beskućnici ili u riziku od socijalne isključenosti. Ovi projekti uključuju stručnu obuku u vinogradarstvu, psihosocijalnu podršku i pristup osnovnim uslugama, omogućavajući korisnicima ne samo da ostvare prihod, već i da započnu proces ponovne društvene integracije.

Slično tome, u Španiji i Portugalu različite zadruge pokrenule su programe za unapređenje uslova rada sezonskih migranata, omogućavajući pristup adekvatnom smeštaju, prevozu i zdravstvenim uslugama. U španskom regionu La Rioha, pojedine vinarije sarađuju sa lokalnim nevladinim organizacijama kako bi obezbedile privremeni smeštaj i pravnu podršku, čime se smanjuje neformalnost i ranjivost ovih grupa.

Uprkos ovim pomacima, sektor se i dalje suočava sa ozbiljnim problemima: postojanjem neformalnog rada, eksploatacijom radne snage, zaradama ispod zakonskog minimuma i nedostatkom adekvatne infrastrukture za smeštaj i transport. Ovi uslovi ne samo da krše osnovna ljudska prava, već dovode u pitanje i društvenu

održivost evropskog vinogradarstva. Njihovo rešavanje zahteva snažnu saradnju između javnih institucija, vinske industrije, sindikata i društvenih organizacija, kako bi se uspostavili etički standardi zapošljavanja, efikasni kontrolni mehanizmi i sistemi podrške radnicima (European Commission, 2020).

Integracija migranata i osoba u riziku od socijalne isključenosti u vinogradarstvu ne bi trebalo da se svodi samo na obezbeđivanje privremenog zaposlenja, već treba da bude usmerena ka potpunoj inkluziji, koja podrazumeva kontinuirano obrazovanje, profesionalno priznanje, društveno učešće i mogućnost napredovanja. Posmatrano iz perspektive prava i socijalne pravde, vinogradarstvo može postati prostor aktivnog građanstva, gde rad u poljoprivredi nije samo sredstvo za egzistenciju, već i način za izgradnju zajednice, jačanje društvene kohezije i stvaranje inkluzivnijih i solidarnijih ruralnih sredina.

4. Evropske i nacionalne politike za ruralnu inkluziju

Ruralna inkluzija postala je jedan od ključnih stubova poljoprivrednih i teritorijalnih politika kako na evropskom, tako i na nacionalnom nivou. Sve veća zabrinutost zbog depopulacije, društvenih nejednakosti i klimatskih izazova podstakla je institucije da preoblikuju svoje strategije ka pravednijem, održivijem i teritorijalno uravnoteženom modelu razvoja. U tom kontekstu, vinogradarstvo, zahvaljujući svojoj snažnoj povezanosti sa teritorijom i ekonomskom potencijalu, predstavlja važan sektor za sprovođenje mera aktivne inkluzije i uravnoteženog teritorijalnog razvoja.

Kroz politike kao što su nova Zajednička poljoprivredna politika (CAP), Evropski zeleni dogovor, kao i strategije rodne ravnopravnosti i socijalne inkluzije, Evropska unija postavlja temelje za obnovu ruralnih područja usmerenu na ljude. Ova transformacija zahteva i aktivno učešće država članica, koje kroz svoje nacionalne strateške planove prilagođavaju ove ciljeve specifičnim potrebama pojedinih regiona i sektora, uključujući i vinski sektor. U nastavku su predstavljeni ključni alati i institucionalni okviri koji podržavaju ovaj zajednički napor.

4.1 Evropska strategija ruralnog razvoja i Zeleni dogovor

Evropska unija (EU) postavila je ruralni razvoj u središte svoje strategije kako bi obezbedila zelenu, inkluzivnu i otpornu tranziciju. Savremeni izazovi – depopulacija ruralnih područja, trajne društvene i ekonomske nejednakosti, kao i sve izraženiji uticaji klimatskih promena – podstakli su institucije EU da preoblikuju svoje politike u pravcu pravednijeg, održivijeg i teritorijalno uravnoteženog modela rasta (European Commission, 2020).

U tom okviru izdvajaju se dva ključna instrumenta delovanja: Evropska strategija ruralnog razvoja i Evropski zeleni dogovor.

1. **Evropska strategija ruralnog razvoja**
   Ova strategija deo je Zajedničke poljoprivredne politike (CAP) za period 2023–2027 i definiše da ruralni razvoj ne treba da bude usmeren samo na

očuvanje poljoprivredne produktivnosti, već i na jačanje društvene kohezije, ekonomsku diverzifikaciju i zaštitu životne sredine. Njeni glavni pravci uključuju:

- Podršku mladim poljoprivrednicima i novim ruralnim preduzetnicima kroz finansijsku pomoć za pokretanje i prioritetan pristup izvorima finansiranja.
- Promociju rodne ravnopravnosti i priznavanje zajedničkog vlasništva nad gazdinstvima, kako bi se ženama obezbedio pristup pravima, resursima i procesima odlučivanja.
- Podsticanje inovacija i digitalizacije u ruralnim područjima kroz projekte precizne poljoprivrede, digitalne marketinške platforme i tehnološku edukaciju.
- Formiranje lokalnih razvojnih mreža (poput LEADER programa), koje usmeravaju sredstva ka zajedničkim i zadružnim projektima sa društvenim i teritorijalnim uticajem (European CAP Network, 2023).

2. **Evropski zeleni dogovor**

Predstavljen 2019. godine, ovaj sporazum predstavlja mapu puta Evropske unije ka postizanju klimatske neutralnosti do 2050. godine i transformaciji agro-prehrambenog sistema ka održivosti. Njegova primena u ruralnim područjima najviše se ogleda kroz dve ključne sektorske strategije:

- **Strategija „Od njive do trpeze“(Farm to Fork):** ima za cilj održiviju proizvodnju hrane, smanjenje upotrebe pesticida za 50% do 2030. godine, povećanje površina pod organskom proizvodnjom na najmanje 25% i podsticanje kratkih lanaca snabdevanja koji jačaju lokalnu ekonomiju.
- **Strategija biodiverziteta do 2030. godine:** usmerena je na očuvanje ruralnih ekosistema, podsticanje agroekoloških praksi, rotaciju useva i obnovu pejzaža, što je posebno važno u vinogradarskim područjima gde je vinograd deo evropske kulturne i prirodne baštine (European Commission, 2020).

U ovom kontekstu, vinogradarstvo zauzima posebno mesto kao strateški sektor. Njegova snažna povezanost sa teritorijom, visoka ekonomska i kulturna vrednost, kao i sposobnost da generiše zaposlenje i jača identitet zajednice, čine ga važnim pokretačem ekonomskog razvoja, društvene inkluzije i uravnoteženog teritorijalnog razvoja. Regioni poput Šampanje (Francuska), Doura (Portugal) ili La Riohe (Španija) već sprovode projekte finansirane kroz CAP i Evropski zeleni dogovor, koji uključuju prelazak na sertifikovanu organsku proizvodnju, regenerativno vinogradarstvo i razvoj održivog vinskog turizma.

Figura 8. Evropski zeleni dog

4.2 Planovi ravnopravnosti u poljoprivrednom okruženju

Evropska unija, svesna postojanih nejednakosti u pristupu zemljištu, proizvodnim resursima i prostorima odlučivanja, uključila je rodnu perspektivu i društvenu koheziju kao horizontalne principe u okviru Zajedničke poljoprivredne politike (CAP) 2023–2027 i Evropskog zelenog dogovora. Ove politike imaju za cilj ne samo unapređenje konkurentnosti i održivosti poljoprivrednog sektora, već i obezbeđivanje aktivnog učešća žena, mladih i ranjivih grupa u transformaciji ruralnog okruženja (European Commission, 2020).

Strateški plan CAP-a definiše konkretne mere koje države članice treba da sprovedu radi unapređenja ravnopravnosti na gazdinstvima i u agro-prehrambenom lancu. One obuhvataju:

- Promovisanje zajedničkog vlasništva i pravnog priznanja zajedničke odgovornosti žena u porodičnim gazdinstvima, kako bi se unapredio njihov pristup pravima, subvencijama i kreditima.
- Podsticanje ženskog i omladinskog preduzetništva u agro-prehrambenom i vinskom sektoru kroz podršku osnivanju novih vinarija i ruralnih preduzeća, putem početnih grantova, mikrofinansiranja i prioritetnog pristupa inovacionim programima.
- Formiranje mreža i referentnih primera ženskog liderstva u regulatornim telima, zadrugama i sistemima oznaka porekla, sa ciljem povećanja učešća žena u procesima odlučivanja.
- Edukaciju o rodnoj ravnopravnosti u poljoprivrednim školama i enološkim centrima, kako bi se kod novih generacija razvijao pravedniji i inkluzivniji pristup sektoru.

Na regionalnom i lokalnom nivou, države članice razvijaju dodatne strategije ruralne inkluzije prilagođene sopstvenim specifičnostima. U Francuskoj programi

ravnopravnosti podstiču učešće mladih žena u upravljanju vinarijama; u Italiji su regioni poput Toskane i Pijemonta uspostavili mreže žena preduzetnica u ruralnim sredinama; u Nemačkoj inicijative finansirane kroz LEADER program integrišu rodnu ravnopravnost u projekte ruralnih inovacija; dok su u zemljama istočne Evrope politike usmerene na poboljšanje pristupa žena i mladih zemljištu i finansiranju (European CAP Network, 2023).

Ulogu dopune institucionalnih politika imaju i organizacije i mreže ruralnih žena na evropskom nivou. Evropska mreža ruralnih žena, zajedno sa nacionalnim organizacijama kao što su FADEMUR (Španija), CERES (Italija) ili European Women's Lobby, radi na projektima liderstva, edukacije, mikrofinansiranja i digitalizacije, uz istovremeno sprovođenje kampanja za promenu društvenih obrazaca koji su istorijski ograničavali učešće žena u ruralnim sredinama (EIGE, 2022).

Zajedno, ove politike i mreže oblikuju snažniji evropski okvir za obezbeđivanje punog učešća žena i ranjivih grupa u ruralnom razvoju. Ipak, napredak je neujednačen među državama, a njegova uspešnost zavisi od stvarne primene mera i sposobnosti država članica da transformišu kako ekonomske strukture, tako i kulturne i društvene prepreke koje i dalje ograničavaju ravnopravnost u ruralnim područjima.

4.3 Evropski fondovi za inkluziju, ravnopravnost i ruralni razvoj

Evropsko finansiranje predstavlja jedan od ključnih stubova za sprovođenje politika socijalne inkluzije, rodne ravnopravnosti i održivog razvoja u ruralnim područjima. Kroz različite strukturne finansijske instrumente, Evropska unija usmerava sredstva ka projektima koji imaju za cilj smanjenje teritorijalnih razlika, modernizaciju poljoprivrednog sektora i razvoj pravednijeg i otpornijeg modela rasta. U slučaju vinogradarstva, ovi fondovi su posebno značajni, jer omogućavaju usklađivanje međunarodne konkurentnosti evropskog vina sa društvenim, ekološkim i kulturnim vrednostima proizvodnih područja (European Commission, 2020).

Među najvažnijim fondovima izdvajaju se:

1. **Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EAFRD)**
   EAFRD je glavni instrument CAP-a za finansiranje investicija u ruralnim područjima. Podržava modernizaciju gazdinstava i vinarija, uključivanje mladih vinogradara, stručnu obuku, ekonomsku diverzifikaciju i ekološke projekte. U vinskom sektoru ovaj fond je podržao:

- uvođenje održivih i efikasnih sistema za navodnjavanje u mediteranskim regionima;
- obnovu lokalnih sorti radi očuvanja biodiverziteta vinogradarstva;
- primenu digitalnih i preciznih tehnologija za unapređenje upravljanja vinogradima;
- programe obuke za nove vinogradare u zemljama poput Španije, Francuske i Italije (European CAP Network, 2023).

2. **Evropski socijalni fond Plus (ESF+)**
   ESF+ je usmeren na socijalnu i radnu inkluziju, kao i na povećanje zapošljivosti

ranjivih grupa, uključujući nezaposlene, migrante, žene u ruralnim sredinama i osobe sa invaliditetom. U vinskom sektoru finansirao je projekte poput:

- obuke žena u ruralnim područjima za vinski turizam i marketing vina u Portugalu;
- programa „zelenih poslova“ u vinogradarskim regionima Italije i Grčke, vezanih za održivo upravljanje vinogradima;
- stručnog osposobljavanja mladih migranata za specijalizovana zanimanja u zadružnim vinarijama (European Parliament, 2021).

3. LEADER fondovi
   LEADER programi podstiču lokalni razvoj zasnovan na participativnom pristupu, gde lokalne akcione grupe (LAG) odlučuju o prioritetima ulaganja. U vinskom sektoru, ovi fondovi su omogućili:

- digitalizaciju malih i srednjih vinarija i njihov izlazak na međunarodna tržišta;
- razvoj direktne prodaje održivih vina putem digitalnih platformi i kratkih lanaca snabdevanja;
- kreiranje inkluzivnih vinskih turističkih ruta prilagođenih različitim grupama;
- sprovođenje planova socio-ekonomske revitalizacije koje vode mladi, povezujući vinogradarstvo sa gastronomijom, kulturom i cirkularnom ekonomijom (European CAP Network, 2023).

Zajednički element ovih fondova jeste uvođenje ESG kriterijuma (ekoloških, društvenih i upravljačkih) u procenu projekata. Sve češće se prednost daje inicijativama koje vode mladi, žene, osobe sa invaliditetom ili organizacije socijalne ekonomije, čime se podstiču modeli poslovanja koji ne donose samo ekonomsku dobit, već i jačaju društvenu i teritorijalnu koheziju (European Commission, 2020).

U kontekstu vinogradarstva, ova sinergija između javnih politika, evropskih fondova i lokalnih aktera omogućava:

- modernizaciju proizvodnih kapaciteta i procesa;
- profesionalizaciju novih vinogradara;
- primenu praksi prilagođenih klimatskim promenama, poput regenerativnog vinogradarstva i sadnje otpornijih sorti;
- očuvanje autohtonih sorti kao kulturnog i genetskog nasleđa;
- i otvaranje novih radnih mesta u pratećim sektorima, kao što su vinski turizam, zanatska proizvodnja i cirkularna ekonomija.

5. Dobrobit zaposlenih i kvalitet rada

Održiva tranzicija u vinogradarstvu ne može se u potpunosti razumeti samo kroz pokazatelje ekološkog učinka ili efikasnost proizvodnje. Iako su smanjenje emisija, unapređena potrošnja vode, i poboljšanje kvaliteta grožđa ključni ciljevi, okviri održivosti na evropskom nivou izričito prepoznaju da su društveni uslovi - posebno dostojanstven rad, bezbednost na radu, i dugoročna zapošljivost - jednako ključni (Evropska komisija, 2017). U ruralnim sistemima proizvodnje, kao što je vinogradarstvo, uslovi rada oblikuju ne samo dobrobit pojedinaca, već i međugeneracijski kontinuitet, otpornost teritorije, i kapacitet za inovacije.

Poljoprivreda ostaje jedan od najopasnijih sektora u Evropi po učestalosti nesreća i zdravstvenih problema povezanih sa radom (EU-OSHA, 2022). U isto vreme, zelena i digitalna tranzicija menjaju organizaciju rada, potrebne veštine, i profesionalni identitet. Prema Strateškom okviru EU za bezbednost i zdravlje na radu za period 2021-2027. godine, procesi modernizacije moraju ojačati zaštitu radnika i predvideti nove oblike rizika, umesto da stvaraju dodatne ranjivosti (Evropska komisija, 2021).

Da bi vinogradarstvo ostalo konkurentno i društveno prihvatljivo na duže staze, dobrobit na radu mora biti integrisana kao strateška dimenzija održivosti, a ne tretirana kao sekundarni operativni problem.

5.1 Dobrobit zaposlenih kao strukturna komponenta ruralne održivosti

U pretežno ruralnim područjima, kvalitet zaposlenja ima sistemski značaj. Rad u vinogradarstvu nije samo ekonomska aktivnost; on oblikuje život zajednice, demografsku ravnotežu i međugeneracijski prenos znanja. Eurofound (2021) ističe da kvalitet radnih mesta – uključujući sigurnost, autonomiju, fizičku bezbednost i balans između posla i privatnog života – ima presudnu ulogu u zadržavanju radne snage i demografskoj stabilnosti regiona. U područjima koja su već pogođena depopulacijom, nesigurni ili fizički zahtevni uslovi rada mogu dodatno ubrzati odlazak stanovništva, posebno mlađih generacija.

Vinogradarstvo se uglavnom zasniva na malim i srednjim porodičnim gazdinstvima. Ove strukture često zavise od porodičnog nasledstva ili privlačenja kvalifikovanih radnika sa strane. OECD (2022) naglašava da je usvajanje inovacija u poljoprivredi snažno povezano sa stabilnošću ljudskog kapitala. Gazdinstva koja obezbeđuju sigurne i organizovane uslove rada imaju veću verovatnoću da usvoje digitalne alate, sertifikate održivosti i savremene upravljačke prakse. Nasuprot tome, okruženja obeležena hroničnim stresom ili nesigurnim uslovima rada teže prihvataju promene zbog ograničenih organizacionih i kognitivnih kapaciteta.

Evropski stub socijalnih prava definiše pristup pravednim i prilagodljivim uslovima rada kao osnovni princip evropskih politika (European Commission, 2017). U kontekstu vinogradarstva, to podrazumeva obezbeđivanje:

- bezbedne organizacije sezonskog rada,
- jasnih ugovornih odnosa,

- pristupa obuci i profesionalnom razvoju,
- i zaštite od profesionalnih rizika koji se dodatno povećavaju usled klimatskih promena.

Dobrobit zaposlenih, stoga, nije samo pitanje individualne zaštite, već i ključni faktor za otpornost teritorije. Tamo gde je rad bezbedan, dostojanstven i profesionalno ispunjavajući, ruralna područja imaju veće šanse da zadrže stanovništvo, privuku inovacije i obezbede dugoročnu ekonomsku raznovrsnost.

5.2 Uslovi rada i profesionalni rizici u vinogradarstvu

Vinogradarstvo kombinuje manuelni rad, mehanizovane operacije i dugotrajno izlaganje spoljnim uslovima. Prema podacima EU-OSHA (2022), poljoprivreda beleži visok nivo povreda na radu i mišićno-koštanih oboljenja. Aktivnosti poput rezidbe, vezivanja, berbe i ručnog rukovanja teretom podrazumevaju ponavljajuće pokrete i dugotrajno zadržavanje u određenim položajima, što povećava rizik od hroničnih opterećenja.

Mehanizacija je delimično ublažila ove fizičke napore. Sistemi za ciljano prskanje smanjuju direktnu izloženost hemikalijama, dok precizne tehnologije omogućavaju bolje planiranje radova u vinogradu (FAO, 2022). Alati za daljinsko praćenje mogu smanjiti nepotrebno kretanje po parcelama, čime se smanjuju umor i vremenski pritisak. Ipak, ove tehnološke inovacije ne eliminišu rizik automatski. EU-OSHA (2021) naglašava da digitalizacija mora biti praćena adekvatnom obukom, protokolima održavanja i aktivnim učešćem radnika u procesu implementacije. U suprotnom, tehnologija može uvesti nove rizike ili povećati složenost rada, čime se umanjuju njene prednosti.

Klimatske promene sve više utiču na profil profesionalnih rizika. Evropska agencija za životnu sredinu (2022) ističe da su toplotni talasi u Evropi sve učestaliji i intenzivniji. Radnici na otvorenom, uključujući i one u vinogradima, posebno su izloženi toplotnom stresu, dehidrataciji, smanjenoj koncentraciji i povećanom riziku od nezgoda usled umora. U tom kontekstu, organizacija rada mora se prilagoditi kroz:

- fleksibilno radno vreme u periodima najvećih vrućina,
- jasno definisane protokole za hidrataciju,
- obezbeđivanje prostora za odmor u hladu,
- i sisteme ranog upozoravanja.

Još jedan strukturni izazov predstavljaju sezonski pikovi u radu. Period berbe podrazumeva intenziviranje fizičkih i logističkih zahteva u kratkom vremenskom okviru, što povećava verovatnoću nezgoda i nivo stresa. U regionima sa ograničenim pristupom službama zaštite na radu, preventivne mere postaju još važnije.

Zbog toga je neophodno preći sa reaktivnih mera bezbednosti na proaktivne modele upravljanja rizicima koji integrišu tehnologiju, prilagođavanje klimatskim promenama i ergonomski dizajn radnih procesa. Bezbednost na radu mora se razvijati uporedo sa modernizacijom, a ne zaostajati za njom.

5.3 Psihosocijalna dobrobit i digitalna transformacija

Iako su fizički rizici u poljoprivredi dobro dokumentovani, psihosocijalni aspekti sve više dobijaju na značaju. Digitalna transformacija menja način razmišljanja i donošenja odluka u upravljanju vinogradima. Sistemi za podršku odlučivanju, mreže senzora i upozorenja u realnom vremenu povećavaju dostupnost informacija, ali istovremeno menjaju strukturu odgovornosti i intenzitet rada.

Eurofound (2021) ističe da digitalizacija može povećati autonomiju i fleksibilnost, ali istovremeno može dovesti do stalne povezanosti, preopterećenosti informacijama i osećaja nadzora. U vinogradarstvu, uvođenje podataka u realnom vremenu – kao što su pokazatelji vlažnosti zemljišta, upozorenja na bolesti ili vremenske prognoze – može stvoriti pritisak za donošenje brzih odluka. Poljoprivrednici se mogu osećati primoranim da neprekidno reaguju na digitalne signale, što povećava kognitivno opterećenje.

OECD (2022) naglašava da uspešna digitalna tranzicija u poljoprivredi zahteva adekvatnu obuku i savetodavnu podršku. Bez toga, poljoprivrednici mogu razviti tehnološku anksioznost, posebno kada se suoče sa složenim platformama ili preporukama zasnovanim na algoritmima. Preterano oslanjanje na digitalne sisteme može izazvati dodatnu nesigurnost ukoliko razlozi iza automatizovanih odluka nisu u potpunosti razumljivi.

Poljoprivreda je dodatno izložena stresnim faktorima kao što su nestabilnost cena, nepredvidivost klimatskih uslova i administrativni zahtevi vezani za sertifikaciju ili subvencije (FAO, 2022). U porodičnim vinogradima, gde se privatni i poslovni život često prepliću, ovi pritisci se mogu dodatno nagomilati. Period berbe je naročito kritičan, jer se fizički umor kombinuje sa visokim ekonomskim ulozima.

Strateški okvir EU za bezbednost i zdravlje na radu (European Commission, 2021) prepoznaje psihosocijalne rizike kao rastući prioritet u svim sektorima. Njihovo rešavanje u vinogradarstvu podrazumeva:

- uravnotežen tempo uvođenja digitalnih tehnologija,
- dostupne mreže tehničke podrške,
- platforme za razmenu iskustava među proizvođačima,
- i normalizaciju razgovora o mentalnom zdravlju u ruralnim zajednicama.

Razvoj digitalnih veština usmerenih na čoveka je od ključnog značaja. Tehnologija treba da bude podrška stručnom znanju, a ne njegova zamena. Kada se digitalni alati uvode postepeno i uz adekvatnu obuku, oni mogu povećati sigurnost i samopouzdanje, umesto da stvaraju dodatni stres.

Literatura

- Komitet za šampanjac. (2022). Ekonomski uticaj sektora šampanjca. Champagne Committee. https://www.champagne.fr
- Evropska agencija za bezbednost i zdravlje na radu (EU-OSHA). (2021). Digitalizacija i bezbednost i zdravlje na radu. https://osha.europa.eu/en/publications
- Evropska agencija za bezbednost i zdravlje na radu (EU-OSHA). (2022). Bezbednost i zdravlje u poljoprivredi. https://osha.europa.eu/en/themes/agriculture
- Evropska CAP mreža. (2023). Žene i ruralni razvoj u novoj CAP politici. Evropska komisija. https://eu-cap-network.ec.europa.eu
- Evropska CAP mreža. (2023). Mladi poljoprivrednici i inovacije u novoj CAP politici. Evropska komisija. https://eu-cap-network.ec.europa.eu
- Evropska CAP mreža. (2023). Vinske zadruge i ruralni razvoj u EU. Evropska komisija. https://eu-cap-network.ec.europa.eu
- Evropska CAP mreža. (2023). Finansijski instrumenti za ruralni razvoj: CAP, EAFRD i LEADER. Evropska komisija. https://eu-cap-network.ec.europa.eu
- Evropska komisija. (2017). Evropski stub socijalnih prava. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/european-pillar-social-rights_en
- Evropska komisija. (2020). Evropski zeleni dogovor. Kancelarija za publikacije Evropske unije. https://ec.europa.eu/green-deal
- Evropska komisija. (2020). Strategija „Od njive do trpeze“. Kancelarija za publikacije Evropske unije. https://food.ec.europa.eu/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en
- Evropska komisija. (2020). Unija jednakosti: Strategija rodne ravnopravnosti 2020–2025. Kancelarija za publikacije Evropske unije. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/union-equality-gender-equality-strategy-2020-2025_en
- Evropska komisija. (2020). Budućnost Zajedničke poljoprivredne politike (CAP): reforme 2023–2027. Kancelarija za publikacije Evropske unije. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_en
- Evropska komisija. (2021). Evropski zeleni dogovor i ruralni razvoj. Kancelarija za publikacije Evropske unije. https://ec.europa.eu
- Evropska komisija. (2021). Strateški okvir EU za bezbednost i zdravlje na radu 2021–2027. https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1518&langId=en
- Evropska komisija. (2021). Socijalna ekonomija i poljoprivreda: izgradnja otpornijih ruralnih zajednica. Kancelarija za publikacije Evropske unije. https://ec.europa.eu
- Evropska agencija za životnu sredinu. (2022). Uticaji klimatskih promena i prilagođavanje u Evropi 2022. https://www.eea.europa.eu/publications/climate-change-impacts-and-adaptation-2022
- Eurofound. (2021). Uslovi rada i održiv rad: analiza kroz okvir kvaliteta posla. https://www.eurofound.europa.eu/publications
- Evropski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE). (2022). Rodna ravnopravnost i ruralni razvoj u Evropi. EIGE. https://eige.europa.eu

- Evropski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE). (2022). Inkluzivna ruralna tržišta rada: rod i migracije u poljoprivredi. EIGE. https://eige.europa.eu
- Evropski parlament. (2021). Profesionalni status žena u ruralnim područjima EU. Odeljenje za prava građana i ustavna pitanja. https://www.europarl.europa.eu/thinktank
- Evropski parlament. (2021). Budućnost mladih poljoprivrednika u Evropskoj uniji. Odeljenje za strukturne i kohezijske politike. https://www.europarl.europa.eu/thinktank
- Evropski parlament. (2021). Ruralni razvoj i Zeleni dogovor: izazovi i prilike. Odeljenje za strukturne i kohezijske politike. https://www.europarl.europa.eu/thinktank
- Evropski parlament. (2021). Uloga zadruga u evropskom vinskom sektoru. Odeljenje za strukturne i kohezijske politike. https://www.europarl.europa.eu/thinktank
- Evropski parlament. (2021). EU fondovi za socijalnu inkluziju u ruralnim područjima. Odeljenje za strukturne i kohezijske politike. https://www.europarl.europa.eu/thinktank
- Eurostat. (2020). Žene i muškarci u ruralnim područjima — statistika. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat
- Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (FAO). (2022). Stanje hrane i poljoprivrede 2022: primena automatizacije u transformaciji agro-prehrambenih sistema. https://openknowledge.fao.org/handle/20.500.14283/cb9479en
- MAPA. (2021). Žene u poljoprivrednom sektoru. Izveštaj Ministarstva poljoprivrede, ribarstva i hrane Španije. https://www.mapa.gob.es
- Montemaggio, S. (2022). Uloga žena u savremenom vinskom svetu. https://www.montemaggio.com/the-role-of-women-in-an-evolving-wine-world
- OIV. (2020). Žene u enologiji i vinogradarstvu. Međunarodna organizacija za vinovu lozu i vino. https://www.oiv.int
- Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD). (2022). Digitalizacija poljoprivrede. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/04/the-digitalisation-of-agriculture_dd2a1973/285cc27d-en.pdf

Aneks I - Pitanja za proveru znanja

Blok 1: Rodna ravnopravnost u vinskom sektoru

1. Opišite istorijsku ulogu žena u vinskom sektoru i kako je ona evoluirala u poslednjim decenijama.

2. Objasnite šta je ,,dvostruko prisustvo" i kako ono utiče na prisustvo žena iz ruralnih krajeva na vodećim pozicijama.

3. Analizirajte glavne strukturne i insitucionalne prepreke koje ometaju pristup žena rukovodećim pozicijama u vinskom sektoru.

4. Razmotrite značaj ženskog liderstva u vinskom sektoru. Potkrepite odgovor primerima iz stvarnog života.

5. Predložite najmanje 2 mere koje bi mogle biti implementirane u vinariji ili zadruzi kako bi se promovisala rodna ravnopravnost.

Blok 2: Uključivanje mladih u vinogradarstvo

6. Opišite glavne faktore koji ometaju generacijsku obnovu u evropskim ruralnim područjima.

7. Objasnite kakvu ulogu imaju programi obuke i preduzetništva u uključivanju mladih u vinski sektor.

8. Analizirajte važnost novih profesionalnih profila u vinskom sektoru. Koje veštine su tražene?

9. Razmotrite koje mogućnosti digitalizacija donosi mladim vinogradarima.

10. Zamislite da ste deo grupe mladih iz ruralne sredine. Osmislite predlog projekta u sektoru vinarstva, zasnovan na modernom, mladalačkom i održivom pristupu.

Blok 3: Održivi i inkluzivni ruralni razvoj

11. Analizirajte ulogu vinograda kao pokretačke snage za oživljavanje ruralnih područja. Ovo uključuje ekonomske, kulturne i društvene aspekte.

12. Opišite kako zadrugarstvo doprinosi inkluziji i održivosti vinskog sektora.

13. Napravite predlog za poboljšanje uslova života i rada migranata koji rade u berbi grožđa.

14. Objasnite vezu između vinogradarstva i cirkularne ekonomije. Koje prednosti ona donosi?

15. Razmotrite ulogu vinarija kao pokretača društvenih promena u ruralnim sredinama.

Aneks II – Didaktička aktivnost: „Simulacija plana rodne ravnopravnosti u vinskoj kompaniji“

Faza 1: Sprovođenje procesa

U ovoj fazi formira se „komitet za ravnopravnost“. Učesnici razumeju koji akteri treba da budu uključeni i zašto je važno da ova grupa bude raznovrsna.

Aktivnost:
• U nastavku je dat spisak profila zaposlenih u vinariji. Pregledajte ga i odgovorite na pitanja.

Profili zaposlenih

Ime	Pol	Godine	Pozicija	Napomene
Juan	Muškarac	54	Menadžer vinograda	Predstavlja radnu ekipu
Carmen	Žena	38	Administracija	Ima iskustvo u usklađivanju poslovnog i privatnog života i upravljanju
Amal	Žena	29	Operaterka u punjenju (migrant)	Dobro poznaje proizvodni proces
Pedro	Muškarac	24	Pripravnik u vinogradu	Mladi radnik na obuci
Laura	Žena	45	Enolog	Tehnička pozicija sa srednjim nivoom rukovođenja
Ahmed	Muškarac	34	Sezonski radnik migrant	Učestvuje samo tokom sezone
Sofia	Žena	51	Marketing menadžer	Učestvuje u donošenju poslovnih odluka

Pitanja:

1. Koje profile biste odabrali da budu deo komiteta za ravnopravnost?
2. Zašto je važno imati raznolikost u pogledu pola, godina i porekla?

3. Koji problemi mogu nastati ako je komitet uvek sastavljen od istih pozicija (npr. samo menadžment)?

Faza 2: Dijagnoza

Analiziraju se podaci o zaposlenima kako bi se uočile nejednakosti po osnovu pola, starosti i porekla.

Podaci o kompaniji (statistički pregled):

Oblast rada	Broj muškaraca	Broj žena	Broj mladih (<35)	Broj migranata
Rad u vinogradu	15	2	3	10
Punjenje	8	12	6	5
Administracija	2	6	1	0
Marketing/Prodaja	3	4	3	1
Menadžment/Tehnički sektor	4	1	0	0

Dodatna zapažanja:
• Samo 20% žena učestvuje u tehničkim obukama.
• Nijedna žena niti migrant nije član upravnog odbora.
• Mladi rade na privremenim ugovorima, sa malo mogućnosti za stalno zaposlenje.

Aktivnost:
Analizirajte podatke i odgovorite na pitanja:

Pitanja:

1. Koje nejednakosti uočavate u raspodeli poslova?
2. Koje grupe su nedovoljno zastupljene na pozicijama odlučivanja?
3. Koji uzroci mogu objašnjavati ove nejednakosti?
4. Kakav uticaj „dvostruko opterećenje“ ima na žene zaposlene u ovom sektoru?
5. Koje dodatne informacije bi vam bile potrebne za potpuniju analizu (npr. plate, odsustva zbog usklađivanja privatnog i poslovnog života, broj sati obuke)?

Faza 3: Izrada plana

Istaknuti problemi se identifikuju i predlažu se mere za unapređenje, uz jasno definisane ciljeve, odgovorne osobe i vremenski okvir.

Aktivnost:
Koristeći sledeći šablon, odgovorite na sledeća pitanja.

Šablon za praćenje (merenje):

Uočeni problem	Cilj	Predložena mera	Odgovorno lice/odeljenje	Rok	Indikator uspeha
Primer: Žene nemaju pristup tehničkim obukama	Povećati njihovo učešće	Rezervisati 40% mesta i prilagoditi termine	Sektor za obuku	6 meseci	% upisanih žena

Pitanja:

1. Po vašem mišljenju, koji je prioritetni problem za rešavanje u ovoj fiktivnoj kompaniji?
2. Osmislite najmanje jednu meru sa jasno definisanim ciljem, odgovornim licem i rokom.
3. Koji indikator biste koristili da procenite da li mera daje rezultate?
4. Kako biste obezbedili da i migranti imaju korist od ovog plana?
5. Koje bi koristi ova mera donela kompaniji i zaposlenima?

Faza 4: Implementacija i praćenje

U ovoj fazi definiše se kako će se predložene mere sprovesti i na koji način će se proveravati da li se primenjuju i daju rezultate.

Aktivnost:
• Simulacija komunikacije: napišite kratak oglas kojim ćete objasniti meru ostalim zaposlenima.
• Definišite način praćenja (sastanci, ankete, izveštaji).

Pitanja:

1. Kako biste predstavili meru celokupnoj radnoj snazi kako biste podstakli njihovo učešće?
2. Koliko često biste pratili napredak?
3. Koji akteri treba da budu uključeni u proces praćenja?
4. Na koje prepreke možete naići tokom implementacije?
5. Kako biste ih prevazišli?

Faza 5: Evaluacija

U ovoj fazi procenjuju se rezultati sprovedenih mera i ukupni efekat plana rodne ravnopravnosti.

Aktivnost:
Na osnovu predloženih mera, odgovorite na sledeća pitanja:

Pitanja:

1. Koji konkretni rezultati bi trebalo da budu vidljivi nakon jedne godine?
2. Koji društveni i radni indikatori se koriste za procenu uspešnosti?
3. Šta biste uradili ako rezultati ne budu u skladu sa očekivanjima?
4. Kako sprečiti da plan ostane samo „mrtvo slovo na papiru“?
5. Koja znanja i iskustva možete primeniti u sopstvenom radu ili obrazovanju?